СЕРІЯ «Психологія»

УДК 364.4.08.159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5\(11\)-392-399](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5(11)-392-399)

Аязбасва Анна Сергіївна аспірантка кафедри теорії та технології соціальної роботи факультету соціально-економічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 02000, тел.: (067) 301-71-71, e-mail: annaroman1987@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0827-3380>

ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Анотація. До кінця ХХ століття в Україні характерним було обмеження соціальної мобільності фахівців. Наразі для нашого суспільства, враховуючи соціально-економічні відносини, характерною є поява конкуренції. Конкуренція є шляхом покращення життя, отримання більшої кількості благ. Представники сучасного соціуму розраховують на те, що отримання першої фахової освіти буде не вистачати особистості на все життя, тому вона буде змушена постійно підвищувати якість власної, вже отриманої, фахової освіти або змінювати фах взагалі, що значно актуалізує формування та розвиток соціальної мобільності особистості. Метою статті є дослідження психологічної складової соціальної мобільності майбутнього соціального працівника

Проаналізовано праці зарубіжних науковців і констатовано, що дослідження мобільності започатковано на Заході у Великобританії та Швеції приблизно в середині ХХ століття. Науковці розпочали вивчення мобільності з досліджень її функцій. Даний вид дослідження був спрямований на аналіз мобільності як суспільного явища.

Виокремлено два типи переміщень з урахуванням особливостей соціальної мобільності, зокрема, вертикальний і горизонтальний. Дані типи переміщень є параметрами руху соціального працівника в професійному просторі його діяльності.

Наголошено на тому, що психологічна наука пов'язує поняття «мобільність» з мотивами та метою вже обраної діяльності, як основними чинниками її прояву. У значній більшості вони створені на різних неокласичних підходах, в межах яких не акцентується увага на тому, що фахівці та роботодавці, які є чинниками мобільності особистості, які впливають один на одного.

Зроблено висновок про те, що прийняті майбутніми соціальними працівниками рішення стосовно власного професійного розвитку є взаємозалежними. Відтак, соціальна мобільність фахівців є результатом

прийняття різних рішень учасниками ринку праці.

Ключові слова: мобільність, соціальна мобільність, вертикальна мобільність, горизонтальна мобільність, самореалізація.

Ayazbayeva Anna Serhiivna PhD student of the Theory and Technology of Social Work Department Socio-Economic Education Faculty National Pedagogical Dragomanov University, Pirogova St., 9, Kyiv, 02000, tel.: (067) 301-71-71, e-mail: annaroman1987@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0827-3380>

PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF THE SOCIAL MOBILITY OF THE FUTURE SOCIAL WORKER

Abstract. Until the end of the twentieth century Ukraine was characterized by restrictions on social mobility of professionals. Currently, our society, given the socio-economic relations, is characterized by the emergence of competition. Competition is by improving lives, getting more benefits. Representatives of modern society expect that the first vocational education will not be enough for a lifetime, so it will be forced to constantly improve the quality of their own, already received, vocational education or change the profession in general, which significantly actualizes the formation and development of social mobility. The purpose of the article is to study the psychological component of social mobility of the future social worker

The works of foreign scientists are analyzed and it is stated that the study of mobility was initiated in the West in Great Britain and Sweden around the middle of the twentieth century. Scientists began to study mobility by studying its functions. This type of research was aimed at analyzing mobility as a social phenomenon.

There are two types of movement, taking into account the peculiarities of social mobility, in particular, vertical and horizontal. These types of movements are the parameters of the movement of a social worker in the professional space of his activity.

It is emphasized that psychological science connects the concept of "mobility" with the motives and purpose of the already selected activity, as the main factors of its manifestation. The vast majority of them are based on various neoclassical approaches, within which no emphasis is placed on the fact that professionals and employers, who are factors of personal mobility, influence each other.

It is concluded that the decisions made by future social workers regarding their own professional development are interdependent. Thus, the social mobility of professionals is the result of different decisions made by labor market participants.

Keywords: mobility, social mobility, vertical mobility, horizontal mobility, self-realization.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції у світі актуалізують питання мобільності людини у різноманітних обставинах у сучасному життєвому та

професійному просторах. Незаперечно важливою для науки, теорії і практики наразі є соціальна мобільність майбутніх фахівців соціальної роботи у їх професійній діяльності та професійній самореалізації.

В умовах сучасних трансформацій у всіх сферах життєдіяльності людини, відкритості кордонів, міжнародної співпраці особливої значущості набуває відповідальна місія соціального працівника – усвідомлення власної ролі у трансформації викликів суспільства та необхідність мобільно реагувати на зміни в ньому. Соціальна мобільність здатна сформувати соціального працівника, який буде гнучко перебудовувати напрям і зміст соціальної діяльності; самостійно працювати над власним розвитком, підвищенням освітнього й культурного рівнів; розвивати вміння самостійно набувати необхідних для професійної діяльності компетенцій; адаптуватись та інтегруватись у сучасному середовищі.

Сучасний освітній простір схарактеризовано збільшенням вимог до інтелектуальних здібностей та практичних навичок майбутніх фахівців, їхніх можливостей сприймати нове та змінюватися відповідно до викликів часу. На практиці це вказує на необхідність цілеспрямованого забезпечення соціальної мобільності майбутніх фахівців. Необхідність у мобільності соціальних працівників зумовлена: прискоренням темпів розвитку суспільства; необхідністю у швидкій адаптації фахівців до сучасних умов; формуванням єдиної світової інформаційної системи з використанням новітніх інформаційних технологій; виникненням проблем, які можуть бути вирішені лише зусиллями міжнародної співпраці; динамічним розвитком економіки, зростанням конкуренції, скороченням некваліфікованої чи малокваліфікованої праці; створенням міжнародними організаціями освітніх міжнародних актів, які стають провідними орієнтирами для європейського суспільства.

Проблема мобільності задекларована нормативною базою України: Закони України «Про вищу освіту» (2019 р.), «Про освіту» (2017 р.), Концепція «Нова українська школа» (2016 р.); наказах Міністерства освіти і науки України «Щодо затвердження Примірного положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України» (2013 р.), Положення «Про порядок реалізації права на академічну мобільність» (2015 р.); «Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти» (2018 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури надав можливість виявити, що систематичні дослідження соціальної мобільності розпочинаються у 50-х роках ХХ ст. Серед соціологів поняття «мобільність» розглядається у роботах Н. А. Аітова, Т. І. Заславської, М. І. Руткевича і Ф. Р. Філіпова, О. І. Шкаратана. Ними було запропоновано використовувати поняття «соціальне переміщення» замість соціальної мобільності. Але з часом ці поняття у соціології починають використовуватись як синоніми. Також у роботах цього періоду звертається увага на те, що у концепції соціальної мобільності П. Сорокіна, яка в подальшому розроблена іншими західними науковцями, другорядне місце займає розгляд процесів відтворення соціальної структури.

Як предмет міждисциплінарного дослідження вчених, проблема мобільності розглядалась у різних галузях знань: соціології (Т. Заславська, С. Ліпсет, П. Сорокін та інші); економіці (П. Блау, Н. Ничкало, О. Симончук, О. Філатов, Д. Чернилевський); психології (І. Мартинюк, Л. Мітіна, В. Осовський); педагогії (Н. Дячок, Н. Коваліско, Б. Лихачов, П. Новиков, Л. Пономарьов та інші.).

У сучасних умовах реформування вищої освіти різносторонні аспекти мобільності представлені у працях дослідників: В. Андрущенко, О. Безпалько, Т. Голубенко, Т. Гордєєвої, В. Гринько, Н. Грицькової, Н. Дячок, Є. Іванченко, С. Желтової, Ю. Клименко, Н. Кожемякіної, Н. Мерзлякової, Л. Меркулової, Е. Нікітіної, Л. Пілецької, Р. Пріми, Н. Сидорової, С. Сисоєвої, Л. Сушенцевої, В. Триндюк, І. Хомюк, І. Шпекторенка, Н. Чернухи, В. Юрченка.

У вивченні професійної підготовки майбутніх соціальних працівників провідним є середовищний підхід. Наукові пошуки вітчизняних і закордонних учених здійснюються досить тривалий час у площині «освітній простір – освітнє середовище». Основні категорії середовищного підходу стали предметом наукових досліджень ряду вчених: категорія «середовище» (Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, Н. Селиванова, В. Петровський, О. Пометун, І. Якиманська та ін.); «освітній простір» (А. Валицька, Б. Ельконін, С. Золотухіна, В. Желанова, О. Караман, Н. Олексюк, І. Фрумін), «виховний простір», «виховна система» (Л. Новикова, Н. Селиванова, В. Тернопільська та ін.); «творче освітнє середовище» (В. Поліщук, В. Ясвін); середовищний підхід в освіті (І. Бех, В. Бочарова, Ж. Петрочко); уточнення сутності понять «освітній простір» (В. Ясвін) та «освітнє середовище закладу вищої освіти» (М. Братко, О. Демченко, М. Чайковський, В. Кравченко) та інші.

Мета статті – дослідження психологічної складової соціальної мобільності майбутнього соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. Засновником соціологічного напрямку дослідження мобільності вважають П. Сорокіна. Науковець наголошував, що соціальна мобільність це наявність певного переміщення особистості з однієї позиції в іншу в існуючому соціальному просторі [1].

Під певним соціальним простором соціолог розуміє вже сформовану систему суспільства, яка має два обов'язкових шляхи для руху – горизонтальний (наприклад, соціальні групи студентів: психологи, соціологи, дефектологи тощо) і вертикальний (наприклад, викладач – студент, ректор – викладач, студенти IV курсу – студенти I курсу). Дані типи переміщень є параметрами руху в соціальному просторі [2].

Зауважимо, що майбутній соціальний працівник може рухатися як у межах одного, так і іншого параметру. Під горизонтальною мобільністю розуміємо певний перехід фахівця від однієї соціальної групи до іншої, розташованої на тому самому рівні, наприклад, від одного громадянства до іншого, від однієї родини до іншої, від однієї організації до іншої тощо. Під вертикальною мобільністю розглядаємо відносини, які стають причиною

даного переміщення людини від однієї сфери до іншої [2].

Прояв горизонтального переміщення, відповідно до наукової праці П. Сорокіна, для майбутніх соціальних працівників буде розглядатися як зміна одного статусу на інший, який обов'язково має бути приблизно еквівалентним попередньому. Наприклад, майбутній соціальний працівник, пропрацювавши тривалий час, вирішує змінити професійну діяльність на діяльність психолога. Даний вид зміни діяльності не мусить відображатися на заробітній платі фахівця. Саме тоді даний перехід буде вважатися соціальним переміщенням, який був активізованим горизонтальною мобільністю.

Вертикальне переміщення соціального працівника буде спостерігатися як кар'єрне зростання, здобуття наукового ступеня або вченого звання. Наприклад, соціальний працівник, пропрацювавши тривалий час у соціальних службах, вирішує продовжити власну свою освіту через написання дисертації, успішний захист якої надає можливість отримати науковий ступень та підвищення на роботі, що впливає на заробітну плату фахівця. Дане переміщення, завдяки вертикальній мобільності, є найбільш важливим процесом у розвитку суспільства. Зазначені переміщення особистостей завжди будуть цікавити вчених [3].

Враховуючи вищезначене, можемо стверджувати, що існування соціальної мобільності є початком стратифікації суспільства. Існує три форми даного поняття: економічна, політична, соціальна. Кожній з цих форм стратифікації притаманний власний напрям мобільності.

Не можемо заперечити те, що характер і зміст соціальної мобільності зумовлений зміною вимог до існуючих професій і нових, більш престижних професій, що забезпечують високий соціально-професійний статус. Даний нюанс відноситься до економічного компоненту, але, на наш погляд, це є чинником формування соціальної мобільності, аж ніяк не є її структурним компонентом. Посилення вимог до певної професії є зовнішньою умовою, яка впливає на формування соціальної мобільності у фахівців. Відтак, сутність соціальної мобільності визначається як якість особистості, що забезпечує людині шлях до адаптації, детерміновану подіями; особистісна характеристика, результатом якої є саморозвиток і самореалізація людини як у професійному, так і в особистому житті; як процес перетворення людиною навколишнього середовища.

Варто наголосити на тому, що психологічна наука пов'язує поняття «мобільність» з мотивами та метою вже обраної діяльності, як основними чинниками її прояву. Зокрема, маємо на увазі психологічні аспекти профорієнтації і трудової діяльності (Є. Климов); професійне самовизначення випускників, пошук роботи, адаптація на робочому місці, підвищення кваліфікації тощо (В. Шубкін, К. Сабір'янова та інші); внутрішньо-мотиваційний, інтелектуально-вольовий компоненти особистості (В. Ядов)[4,1].

Наголосимо, що самореалізація та саморозвиток майбутнього соціального працівника допомагає сформувати соціальну мобільність та

збудувати особливу форму власного життя та діяльності (особистісно-професійну стратегію). Фахівець повинен активно діяти та ефективно використовувати нові можливості. Користування всіма можливостями та швидка адаптація до результатів можлива лише за наявності стійкої мотивації. Згідно з таким підходом, соціальна мобільність – адаптування особистості до сучасних умов їх невизначеності.

У психологічних наукових працях (Ю. Дворецької, М. Кліщевської, О. Неделько, Н. Хакімової та інших) акцентується увага на тому, що проблема мобільності на особистісному рівні тісно пов'язана зі змінами характеру самовизначення особистості та появою нових професій і старінням тих професій, які з'явилися раніше [5, 6, 7, 8].

Зазначимо, якщо розглядати соціальну мобільність з точки зору психологічної науки, то мова буде йти про систему особистісних характеристик фахівця й особливих форм його поведінки, що спостерігаються у процесі зміни професії. Під цим поняттям розуміємо якості, такі як: прагнення до саморозвитку й самоактуалізації, здатність до ризику, прояву ініціативи та рефлексії, наявність організаційних вмінь, активність в особистому і професійному житті, швидкість адаптивності тощо [9].

Відповідно до психологічних положень загальні якості фахівця впливають на мобільність особистості опосередковано через індивідуальні особливості. Але не варто забувати, що загальні – є основою для розвитку індивідуальних властивостей, тобто можемо припустити, що спадковість також може створювати умови для соціальної мобільності особистості.

Пошук власного професійного місця у суспільстві, на думку С. Рубінштейна [10], усвідомлення свого професійного майбутнього, ще відомого у психології як «генеральна лінія життя». Маємо на увазі, що під даним процесом розуміємо поєднання всіх мотивів з професійною метою. Варто також врахувати, що «генеральна лінія життя» повинна знаходитися у постійному русі, відповідно на цей рух будуть впливати різні обставини як зовнішні, так і внутрішні особистісні процеси.

Враховуючи психологічну точку зору, можемо сказати, що кожна особистість постає перед вибором та відповідно до вимог починає діяти й шукати свій шлях. Пошук такого шляху спричинений сформованою соціальною мобільністю на відповідних рівнях, які враховують як особисті якості фахівців, так і умови, що спровокували даний пошук.

Висновок. Соціальна мобільність соціального працівника сприймається членами суспільства як життєва і професійна необхідність. Соціальний працівник повинен бути мобільним у відповідності до соціальних, економічних і політичних умов життя. Неприйняття людиною у сучасному соціумі, нерідко, наявних реалій, їх невідповідність домаганням та очікуванням, спонукає майбутнього соціального працівника, якщо не сказати змушує, здійснювати мобільність і, зокрема, соціальну мобільність у всіх можливих проявах. Усвідомлюючи багатогранність проблеми, доцільним є зосередження уваги на основних аспектах предмету дослідження, визначення

організаційно-змістових умов, моделювання процесу соціальної мобільності майбутніх соціальних працівників в освітньому середовищі університету тощо.

Література:

1. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / под общ. ред. А. Ю. Согомонова. М.: Политиздат, 1992. 543с.
2. Сорокин П. А. Социальная мобильность, ее формы и флуктуации / П. Сорокин. *Социология : хрестоматия для вузов*. М.: Академ. проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. С. 449–479.
3. Дячок Н. В. Формування професійно мобільного фахівця як базис модернізації вищої освіти. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2016. № 6 (303). С.154–162.
4. Сабирьянова К. З. Структурные изменения, адаптация работников и равновесие на локальных рынках труда [Электронный ресурс].URL: <http://www.case.usu.ru/news/article1.php> (дата обращения: 15.10.2015).
5. Дворецкая Ю. Ю. Психология профессиональной мобильности личности: дис....канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии». Краснодар, 2007. 143 с.
6. Клищевская М. В. Смена профессии как феномен профессионального развития: дис....канд. психол. наук: спец. 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология, эргономика». М., 2001.148 с.
7. Неделько Е. Г. Формирование мотивационной готовности к профессиональной мобильности у студентов ВУЗ: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» Магнитогорск, 2007. 156 с.
8. Хакимова Н. Р. Профессиональное самоопределение личности и психологические условия его реализации в ситуации смены профессиональной деятельности: дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Кемерово, 2005. 179 с.
9. Дячок Н. В. Проблеми та перспективи розвитку педагогіки як сучасної науки. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*: Зб. Наук. праць. Переяслав-Хмельницький. 2019. Вип. 49. С.83– 85.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. 2002.720 с.
11. Карамушка Л. М., Толков О. С. Формування психологічної готовності персоналу вищої школи до діяльності в умовах соціально-економічних змін : монографія. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. 260 с.
12. Новиков С. Н. Социальная мобильность выпускников вузов в условиях модернизации российского общества : дис. ... канд. социол. наук: спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы». Ставрополь, 2005.157 с.
13. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе. *Социологический журнал*. 1994. № 1. С. 35–52.

References:

1. Sorokyn, P. (1992). *Chelovek. Tsyvlyzatsiya. Obshchestvo* [Man. Civilization. Society]. М.: Polytyzdat [in Russian].
2. Sorokyn, P. A. (2002). *Sotsyalnaia mobylnost, ee formy y fluktuatsyy* [Social mobility, its forms and fluctuations]. М.: Akadem. proekt; Ekaterynburh [in Russian].
3. Diachok, N. V. (2016). Formuvannia profesiino mobilnoho fakhivtsia yak bazys modernizatsii vyshchoi osvity [Formation of a professionally mobile specialist as a basis for

modernization of higher education]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko Lviv National University*, № 6 (303), 54–162 [in Ukrainian].

4. Sabyrianova, K. Z. (2015). Strukturnye yzmeneniya, adaptatsiya rabotnykov y ravnovesye na lokalnykh rynkakh truda [Structural changes, adaptation of workers and balance in local labor markets]. Retrieved from <http://www.case.usu.ru/news/article1.php>

5. Dvoretkaia, Yu. Yu. (2007). Psikhologhiya professyonalnoi mobylnosti lychnosti [Psychology of professional mobility of the person]. *Candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].

6. Klyshchevskaia, M. V. (2001). Smena professyy kak fenomen professyonalnoho razvytiya [Change of profession as a phenomenon of professional development]. *Candidate's thesis*. M [in Russian].

7. Nedelko, E. H. (2007). Formirovaniye motivatsyonnoi hotovnosti k professyonalnoi mobylnosti u studentov VUZ [Formation of motivational readiness for professional mobility in university students]. *Candidate's thesis*. Mahnytohorsk [in Russian].

8. Khakymova, N. R. (2005). Professyonalnoe samoopredeleniye lychnosti y psikhologicheskiye usloviya eho realizatsyy v sytuatsyy smeny professyonalnoi deiatelnosti [Professional self-determination of the person and psychological conditions of its realization in a situation of change of professional activity]. *Candidate's thesis*. Kemerovo [in Russian].

9. Diachok, N. V. (2019). Problemy ta perspektyvy rozvytku pedahohiky yak suchasnoi nauky [Problems and prospects for the development of pedagogy as a modern science]. Proceedings from DSPD '19: *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii «Vitchyzniana nauka na zlami epokh: problemy ta perspektyvy rozvytku» – All-Ukrainian scientific-practical Internet conference «Domestic science at the turn of the ages: problems and prospects for development»*. Pereiaslav-Khmelnyskyi. (pp. 83–85). [in Ukrainian].

10. Rubynshtein, S. L. (2002). *Osnovy obshchei psikhologii* [Fundamentals of general psychology]. P. [in Russian].

11. Karamushka, L. M., Tolkov O. S. (2013). *Formuvannia psikhologichnoi hotovnosti personalu vyshchoi shkoly do diialnosti v umovakh sotsialno-ekonomichnykh zmin* [Formation of psychological readiness of higher school staff to work in conditions of socio-economic change: a monograph]. Medobory [in Ukrainian].

12. Novykov, S. N. (2005) Sotsyalnaia mobylnost vypusknikov vuzov v usloviakh modernyzatsyy rossiyskoho obshchestva [Social mobility of university graduates in the conditions of modernization of the Russian society]. d *Candidate's thesis*. Stavropol [in Russian].

13. Iadov, V. A. (1994). Sotsyalnaia ydentyfikatsiya v kryzysnom obshchestve. *Sotsyologicheskyi zhurnal* [Social identification in a crisis society]. *Sotsyologicheskyi zhurnal – Sociological Journal*, № 1, 35–52 [in Russian].